

Фрідріх Енгельс.

Розвиток Соціалізму від утопії до науки.

(Переклав Мих. Лозинський.)

Ціна 15 цнт.

НАКЛАДОМ "РОБОЧОГО НАРОДА".
Вінніпег, Ман.
1917.

I.

Новочасний соціалізм є що-до змісту передовсім витвором з одного боку пануючого в сучасній суспільності класового противенства між маючими і немаючими, між капіталістами і наємними робітниками, а з другого боку є він виразом пануючої в продукції анархії... Але що-до своєї теоретичної форми є він даліше йдучим, консеквентним розвитком принципів, виставлених великими французькими мислителями XVIII. століття. Як кожда нова теорія, мусів він передовсім бути навіязаний до попереднього умового дорібку, хоч в сути річи його корінь лежав головно в метеріяльних економічних відносинах.

Великі люди, що у Франції просьвічали уми для грядучої революції, виступали самі скрайно революційно. Вони не признавали жадного зверхного авторітету, якого-б рода він не був. Релігія, природні погляди, суспільність, державний устрій, все те підпадало найбезпощаднійшій критиці, все мусіло оправдати своє істнованє перед суддею-розумом аби зречи ся свого істнованя.

Мислячий ум був одиноким мірилом всякої правди. Був се час, коли, як каже Гегель, весь сьвіт поставлено на голову,*) найперше в тім

*) Наведем отсей уступ про французьку революцію:

“Думка, понятє, права набрали значіня за одним розмахом, і тому стара зброя неправди не могла ніяк опирати ся. Тепер заведено лад в дусі права, і на сій підставі повинно від тепер все опирати ся. Як довго сьвітить на небі сонце, а довкола нього кружать планети, не бачили іще, аби чоловік став на голову, т. є. опер ся на ум і після того будував дійсність. Перший сказав Анаксагорас, що сьвітом править нус, розум; але доперва тепер чоловік пізнав,

змислі, що людська голова і найдені її думками прінципи зажадали стати підставою всеї людської діяльності і усуспільнення, а далі і в тім змислі, що дійсність, суперечну з тими прінципами, обернено на ділі від гори до долу. Всі дотеперішні суспільні і державні форми, всі одідижені поняття складано яко нерозумні в архів; сьвіт опирав ся доси лиш на пересудах; вся минувшість заслугувала лиш на співчуті і погорду. Доперва тепер засьвітило сьвітло земне, настало панованє розуму; забобони, несправедливість, привілеї, гнет мали бути від тепер усунені вічною правдою, вічною справедливістю, даною від природи рівністю і вічними правами чоловіка.

Тепер ми знаємо, що те панованє розуму не було нічим іншим, як ідеалізованим панованєм буржуазії, що вічна справедливість здійснила ся як буржуазійна юстиція, що рівність проявила ся горожанською рівністю перед правом, що одним з найважніших прав чоловіка проголошено горожанську власність, що держава розуму, суспільна умова Руссо ввійшла в жите і лиш могла ввійти в жите як буржуазійна, демократична республіка. Так само, як і їх попередники, не могли великі мислителі XVIII. століття вийти за границі, зачеркнені їх епохою.

Але попри противеньство між февдальною шляхтою і виступаючим в ролі речника решти су-

що ум повинен правити духовою дійсністю. Був се чудовий схід сонця. Всі мислячі істоти святкували ту епоху. Високий настрій запанував в тім часі, ентузіязм духа проняв весь сьвіт, немов-би доперва тепер мало прийти до примиреня божества зі сьвітом” (Hegel, “*Philosophie der Geschichte*”, 1840, стор. 535).

Чи не був се найвисший час, против таких небезпечних для суспільности наук перевороту професора Гегеля пустити в рух закон против соціалістів?!

спільности міщаньством існувало загальне противеньство між визискувачами і визискуваними, між багатими лінюхами і працюючими бідняками. Завдяки сій обставині речники буржуазії могли уходити за речників не одної класи, а всеї терплячої людськості. І ще більше. Від самого свого початку міщаньство було обтяжене противеньством. Капіталіст не може існувати без наємного робітника, і в тім самім відношеню, в яким середновічний цеховий горожанин розвивався в новочасного буржуа, розвивався цеховий челядник і нецеховий наймит в пролетаря. І хоч в загалі міщаньство могло говорити, що в боротьбі против шляхти заступає рівночасно інтереси різних працюючих клас того часу, то все таки при всіх великих міщанських рухах виступала самотійно та класа, що була менше або більше розвитим попередником пролетаріату. І так підчас німецької реформації і хлопської війни виступають новохрестителі і Тома Мінцер, в великій англійській революції Levellers, в великій французькій революції Babeuf.

Разом з тими революційними рухами неготової єще класи стрічаємо відповідні теоретичні проклямації, в XVI. і XVII. століттю утопійні описи ідеальних суспільних відносин, а в XVIII. століттю вже прямо комуністичні теорії (Morelly і Mably). Жадане рівности не обмежувалося вже лише на політичні права, але розтягалося також на суспільне положення одиниці; не лише класові привілеї мали бути знесені, але також класові різниці. Аскетичний, спартанський комунізм, осуджуючий всякі житєві приємности, був першим з'явищем нової науки. Потім ідуть три великі утопісти: Saint Simon, у котрого буржуазійний напрям має побіч пролетарського ще деяке значіння, Fourier і Robert Owen, котрий, живучи в країні найбільше розви-

неної капіталістичної продукції і під вражінем витворених нею противеньств, розвивав свої проекти до усунення клясових різниць, навіязуючи безпосередно до французького матеріалізму.

В усіх трьох спільне те, що вони не виступають речниками інтересів витвореного тимчасом історично пролетаріату. Як просьвітителі, хочать вони освободити не найперше одну клясу, але всю людськість нараз. Як ті, хочать вони завести панованє розуму і вічної справедливости але сей їх ідеал ріжнить ся о ціле небо від ідеалу просьвітителів. Буржуазійний сьвіт, устроєний по прінціпам просьвітителів, є для тих також нерозумний і несправедливий, і так само годить ся в архів опрокинутих річий, як февдалізм і всі давнійші суспільні відносини. Правдивий розум і справедливість не запанували доси в сьвіті тому, бо ніхто їх не пізнав, як слід. Недоставало якраз геніяльного чоловіка, котрий тепер появив ся, а котрий пізнав правду. Що він тепер появив ся, що правду якраз тепер пізнано, не конечна подія, впливаюча з історичного розвитку і конечности, а чистий щасливий випадок. Таксамо міг він уродити ся перед 500 роками і заощадити людськості 500 літ ошибок, боротьби і терпіня.

Ми бачили, що французькі філософи XVIII столітя, які приготовляли революцію, апелювали до розуму як до одинокого судді всего істнующого. Мала бути устроєна розумова держава, розумна суспільність, а все, що противило ся вічному розумови, мало бути безпощадно усунене. Ми виділи також, що той вічний розум не був в дійсности нічим иньшим, як ідеалізованим розумом пересічного міщанина, який тоді розвивав ся в буржуя. Коли-ж французька революція перевела в дійсність ту суспільність і

ту державу розуму, показало ся, що новий устрій, хоч як раціональний, супротив давніших відносин, зовсім не єсть абсолютно розумним. Держава розуму розбила ся на кусні. Суспільна умова Руссо обернула ся в дійсність в часі террору, перед котрим міщанство, помішане на точці своїх політичних здібностей, втікло найперше під крила корупції дикторіята, а потім під охорону наполеонського деспотизму. Заповіджений вічний мир обернув ся в безконечну заборчу війну задля підбоїв. З суспільністю розуму також не було лучше. Противеньство між багатим і бідним, замість зникнути серед загального добробуту, заострило ся іще, завдяки усуненню цехових та інших привілеїв, які його угнетали, і церковних добродійних інституцій, які його злагоджували. Проголошена тепер за правду "свобода власности", освободженої з февдальних пут, обернула для маломіщанства і малоземельного селянства в свободу, продати як-раз тим великим панам ту малу власність, придушену всемогучою конкуренцією великого капітала і великої земельної посілости, т. є. обернула ся в освободжене від власности.

Розвиток промислу на капіталістичних основах зробив бідність і нужду робучих мас услівем суспільного життя. Заплата готівкою ставала що-раз більше—як говорить Carlyle—одиноким звеном, яке лучило суспільність. Число проступків рік-річно росло. Февдальних проступків які давніше не лякали ся денного сьвітла, не знищено, лиш усунено на задній плян, а за тим розкішнійше зацвили буржуазійні проступки, дрімаючі доси в тишині. Торговля перемінювала ся що-раз більше в ошуку. "Братерство" революційної девізи обернуло ся на ділі в шикани і зависть конкуренційної боротьби. Місце насильного гнету заняла корупція, місце меча

як першої суспільної сили—гроші. Право першої ночі перейшло від февдальних панів на фабриканти. Проституція зросла ся в нечуваній доси мірі. Подружжя лишилось законом признаною формою, як і давнїйше, офіційальним покривалом проституції, доповнивши ся до того численним ломанєм подружжя вірности. Одним словом—в порівнянню з якими обітницями просвітителів показали ся "побідою розуму" осягнені суспільні і політичні порядки гірко розчаровуючими марами. Не було іще лиш людей, що констатували-б те розчарованє, і ті люди появили ся на переломі столїтя. 1802 р. появили ся женевські листи Saint Simon-a; 1808. р. побачив сьвіт перший твір Fourier-a, хоч підстава його теорії датуєть ся 1799. роком; 1. січня 1800 обняв Роберт Овен управу в New Lanark.

В тих часах капіталістична продукція, а знею і противеньство між буржуазією і пролетаріатом, були іще дуже нерозвинені. Великий промисл в Англії доперва повстав, а в Франції не був іще звістний. А прецінь доперва великий промисл розвиває з одної сторони конфлікти, що роблять пекучою конечністю зміну способу продукції, усуненє його капіталістичного характера, конфлікти не лише між клясами, витвореними великим промислом, але також між сотвореними ним продуктивними силами і формами виміни, — а з другої сторони витворює він як-раз в тих величезних продуктивних силах засоби до розв'язання тих конфліктів. Коли-ж коло 1800. р. конфлікти, впливаючі з нового суспільного ладу, доперва витворювали ся, то тим більше можна се сказати про способи їх розв'язання.

Коли бідні маси Парижа могли в часї террору на хвильку захопити панованє в свої руки і повести міщанську революцію до побіди навіть

над міщанством, то тим вони лиш доказали, як неможливе було їх пановане на довший час серед тодішних відносин. Пролетаріят, що доперва виділяв ся з тих бідних мас як корінь нової кляси, іще зовсім нездібний до самостійної політичної акції, представляв ся як угнетений, терплячий стан, котрому при його нездібности до самопомочи можна було номочи що-найбільше з боку, з гори.

Се історичне положенє опанувало також основателів соціалізму. Незрілому станови капіталістичної продукції, незрілому клясовому положеню відповідали незрілі теорії. Розвязку суспільних задач, укриту іще в нерозвинених економічних відносинах, мав витворити ум. Суспільність давала лиш хиби, які усунути було задачею розуму. Ходило о винахід нової, досконалішої системи суспільного ладу, котру треба було вщипити в суспільність при помочи пропаганди, а по змозі при помочи приміру. Отсі нові соціяльні системи були з гори засуджені на утопійність; чим далше йшли вони в своїх подробицях, тим більше мусіли переходити в чисту фантастичність.

Зазначивши се, не задержимо ся ні хвилини на сій фантастичній стороні, яка тепер зовсім належить, до минувшости. Можемо се спокійно лишити літературним дрібним торговцям, сьвяточно вертіти ся коло тих фантастичностей, які тепер можуть лише бавити нас, і голосити про висшість своєї філософії над тими “безумствами”. Нас радше тішать геніяльні думки і погляди, які проривають ся всюди крізь фантастичну заслону, а яких не видять ті філістри.

Saint Simon був сином великої революції; при її вибуху він не мав еще 30 літ. Революція була побідою третього стану, т. є. великої народньої маси, діяльної в продукції і торгівлі,

над упривілеگیюваними доси неробучими станами, шляхтою і духовенством. Але перемога третього стану виявила ся швидко як виключна перемога малої частини того стану, як здобуте політичної сили упривілеگیюваною під суспільним зглядом його верства, маючою буржуазією. А та буржуазія розвинула ся швидко таки під час революції, то при помочи спекуляції сконфіскованими, а опісля проданими добрими шляхти і духовенства, то при помочи ошуки, якої допускали ся на нації доставці для армії.

Якраз панованє тих шахраїв завело за директоріату Францію і революцію над беріг пропасти і дало Наполеонові повід до його державного замаху. Таким чином протівенство між третім станом а упривілеگیюваними станами сформулювало ся в умі Saint Simon-а як протівенство між “робітниками і лїнюхами”. Лїнюхи, се не лише старі властители привілегій, але також всі ті, що, не беручи участі в продукції і торгівлі, жили з ренти. А робітники, се не лише наємні робітники, але і фабриканти, купці, банкирі. Що лїнюхи стратили здібність до духового проводу і політичного панованя, се було ясне, а революція припечатала се. Що бідні не мали сеї здібности, на се Saint Simon видів доказ в досвідках з часу терору. Але хто мав управляти і панувати? Після Saint Simon-а наука і промисл, звязані новим релігійним звеном, призначені на те, аби повернути розбиту від часів реформації єдність релігійних поглядів; мало се бути очевидно містичне і строго єрархічне “нове християнство”. Але наука, се були офіційальні учені, а промисл, се були в першій лїнії активні буржуа, фабриканти, купці, банкирі. Вони вправді повинні були перемінити ся в публичних урядників свого рода, в суспільних мужів довіря, але супроти робітників все таки за-

держати приказуюче, а навіть економічно ви-
сше становище. Банкирі мали бути покликані че-
рез управильнене кредита управильняти всю
суспільну продукцію. Отсе понятє зовсім від-
повідало часови, коли у Франції великий про-
мисл, а з ним і противеньство між буржуазією
а пролетаріятом находились ще в фазі повстава-
ня. Але на що Saint Simon кладе особливий на-
тиск, так се на те, що все і всюди ходить йому
передовсім о долю “найчисленнійшої і найбід-
нійшої класи” (*la classe la plus nombreuse et la
plus pauvre*).

Saint Simon кладе вже в своїх женеvських ли-
стах тезу, що “всі люди повинні працювати”. В
тім самім творі знає він уже, що терористичне
панованє було панованєм немаючих мас. “Ди-
віть ся — кличе він до них — що стало ся у Фран-
ції в часі, коли ваші товариші там панували, во-
ни витворили голод. “Але понимати французь-
ку революцію як класову боротьбу, і то не ли-
ше між шляхтою і міщаньством, але між шлях-
тою, міщаньством і немаючими, се було в 1802.
році незвичайно геніяльним відкритєм. В 1816.
р. називає він політику наукою про продукцію
і віщує, що політика зродить ся з економії. Ко-
ли зрозуміне, що економічний стан є підста-
вою політичних інституцій, находить ся тут ли-
ше в зароді, то все таки вже тут ясно висказана
думка про заміну політичного правління над
людьми, в заряд річами і управу продукційни-
ми процесами, т. є про “знесенє держави” на
яке тепер накидають ся з таким криком. З та-
кою самою висшістю над своїми ровесниками
проклямує він 1814. р., безпосередно після вхо-
ду злучених військ в Парижі, 1815. р., підчас сто-
днєвної війни, аліянс Франції з Англією, а в дру-
гій лінії обох сих країв з Німеччиною як одино-
ку запоруку успішного розвитку і супокою про

аліянс з побідниками з під Ватерльо, на се треба було так само много відваги, як і історичної далекозорности.

Коли у Saint Simon-а стрічаємо геніяльну далекозорість, завдяки котрій находять ся в нього в зароді майже всі не строго економічні думки пізнійших соціялістів; то у Fourier-а стрічаємо ся з блискучою правдиво по французьки, але через те і не менше глибокою критикою існуючого суспільного ладу. Буржуазію, її одушевлених пророків, з-перед революції і її заінтересованих пророків з пореволюції бере Fourier за слово. Безпощадно відкриває він матеріяльну і моральну нужденність буржуазійного сьвіта, наводячи і блискучі обіцянки давнійших просьвітителів про суспільність, що в ній лиш розум панувати-ме, про цивілізацію, що всім принесе щастє, про людську здібність до безграничного досконалення, і гарно прикрашені фрази сучасних буржуазійних ідеологів; показує, яка найнужденніша дійсність відповідає найбільше блискучим фразам, і засипає безпомічне фяско фрази їдкою іронією. Fourier не лише критик; його вічно весела вдача робить його сатириком, і то одним з найбільших сатириків всіх часів. Процвітаючу з упадком революції шахрайську спекуляцію і крамарскість тодішньої французької торгівлі представляє він на причуд по майстерськи. Єще більше знаменита його критика полових відносин і становища женщин в буржуазійній суспільности. Він перший висказуєть ся, що в кожній суспільности степень жіночої еманципації є природною мірою загальної еманципації. Однак найбільше знаменитим являєть ся Fourier в своїм поняттю історії суспільности.

Дотеперішний її перехід ділить він на чотири степені розвитку: дикість, варварство, па-

триархат і цивілізацію. Ся послідня сходиться з т. зв. буржуазійною суспільністю, отже з суспільним устроєм, заведеним від XVI. століття. Fourier виказує, що всяке зло, якого допускало ся варварство простим способом, підніс цивілізаційний устрій до зложеного, двозначного, лицемірного правила, що цивілізація обертається в “ошибочнім круговороті”, в протирічностях, які все на ново творять, не можуть їх поконати, наслідком чого доходить до противних результатів, як ті, що до них стремить або удає, що стремить. Так пр. “в цивілізації виходить бідність з самого надміру”. Як видно, опановує Fourier діалектику з таким самим артизмом, як сучасний йому Гегель. З такою самою діалектикою підносить він супротив балаканя про необмежену людську здібність до досконалення, що кожда історична фаза має свою регресивну галузь, і приміняє сей погляд також до будучности всієї людськості. Як Кант бачить кінець землі в природничих науках, так Fourier бачить кінець людськості в історичнім досліді.

Коли у Франції оркан революції вимів країну, то в Англії відбував ся тихший, але через те не менше сильний переворот. Пара і нова машинерія перемінили мануфактуру в новочасний великий промисл і зреволюціонізували всі основи буржуазійної суспільности. Оспалий розвиток мануфактурного періода перемінив ся в правдивий період бурі і навалу (Sturm und Drangperiode) промислу. Зі що-раз більшою скорістю відбував ся тут розділ суспільности на великих капіталістів і немаючих пролетарів, між котрими замість давнійшого постійного стану вела непевну ексистенцію неспокійна маса ремісників і дрібних торговців, найбільше флюктуюча часть населеня. Новий спосіб продукції находив ся ще на початку своєї прогресивної га-

лузи, ще був нормальним, правильним, одиноко можливим серед даних обставин, а вже тоді витворив різкі соціальні недостатки. Бездомне населення тиснуло ся в найгірших мешканнях великих міст, всі традиційні звязи походження, патріархального підчинення родини — пірвали ся; робуча кляса, перенесена нагло в зовсім нові обставини, з села до міста, від управи рілі до промислу, з постійних умовин життя в непевні, що змінювали ся з кожним днем — деморалізувала ся масами. Серед таких обставин виступив реформатором 29-літній фабрикант, чоловік з незвичайно дитячою простотою характеру, а рівночасно вроджений керманіч людей, яких мало. Роберт Овен присвоїв собі науку матеріялістичних просвітителів, що з одної сторони характер чоловіка є продуктом вродженої організації, а з другої тих умовин, серед яких живе, особливо в періоді свого розвитку. Найбільше людей з його стану бачили в промисловій революції лиш замішане і хаос, серед якого добре в мутній воді ловити рибу і швидко розбогатіти.

Він видів у ній нагоду, перевести в практику свою улюблену тезу, а тим самим ввести в хаос порядок. Се пробував він уже з успіхом в Manchester-і як управитель 500 робітників одної фабрики; від 1800. до 1829. року управляв він в тім дусі великою прядільнею бавовни в New-Lanark в Шотляндії, лише з більшою свободою діланя і з успіхом, який здобув йому європейську славу. Населення, що зросло поступенно до 2500 голів, зложене первісно з найрізномородніших і по найбільшій часті сильно здеморалізованих елементів, перемінив він в цілком взірцеву колонію, в якій піянство, поліція, суди, процеси, опіка над бідними, потреба добродійности, були незвідними речами. А все те осягнув в той спо-

сіб, що поставив робітників в людянійші умовини, а особливо постарався о старанне вихованє підростаючої генерації. Він був винахідником школи для малих дітей, яку завів вперве. Почавши з другого року життя, ходили діти до школи і так добре там бавилися, що ледви можна було їх забирати до дому. Коли його конкуренти казали працювати 13—14 годин денно, робучий день в New-Lanark виносив 10½ годин. Коли бавовняна криза спричинила 4-місячний застій, “святкуючим” робітникам виплачувано дальше їх заробок. А при тім всім вартість фабрики більше чим подвоїла ся і до недавна при-

носила вона властителям багаті доходи.

Всім тим Owen не був вдоволений. Екзистенція, яку дав своїм робітникам, була в його очах еще далеко не людською; “люди були моїми невольниками”; релятивно корисні умовини, в які їх переніс, були ще дуже віддалені від того, що би дати змогу всестороннього раціонального розвитку характеру і ума, не говорячи вже про свободну діяльність. “А все таки робуча частина тих 2500 людей продукувала для суспільности тільки правдивого багатства, кільки ледви перед половиною століття могло витворити 600-тисячне населенє. Я питав себе: де дівається ріжниця між багатством яке споживає 2500 осіб, а тим, що його мусіло споживати 600,000?” Відповідь була ясна. Вона йшла на те, аби властителям фабрики давати 5% від основного капіталу, а крім того приносити їм над 300,000 фунтів штерлінгів. А що відносило ся до New-Lanark, те ще в більшій мірі відносило ся до інших фабрик Англії. “Без того нового багатства, яке витворили машини, не можна-б було перевести війн для упадку Наполеона і задержання аристократичних суспільних принципів. А та нова сила була

твором робучої класи”*) То-ж їй належали ся і плоди. Нові могучі продуктивні сили, що служили доси лише для збогаченя одиниць і поневолення мас, давали Owen-ови підставу для суспільного новотвору і були призначені, працювати як власність всіх лише для спільного добра всіх.

В такий чисто практичний спосіб, як плід — сказати-б — купецького обчислення повстав комунізм Owen-а. Отсей характер, звернений на практичність, задержує він скрізь. І так 1823. р. проєктує Owen усуненє нужди в Ірляндії через закладанє комуністичних кольоній і предкладає точні обчислення основного капіталу, річних видатків і доходів. В його дефінітивнім пляні будучности технічне обробленє найменших подробиць виведене з таким значінєм річи, що коли прийняти його метод суспільної реформи, то против деталей не можна майже нічого закинути навіть з фахового становища.

Перехід до комунізму був зворотом в житю Owen-а. Доки він виступав лиш як філантроп, то збирав лиш богацтво, признанє, честь і славу. Він був найпопулярнійшим чоловіком в Європі. Не лише люди з його стану, але також державні мужі і князі слухали його з признанєм. Та коли виступив він зі своїми комуністичними теоріями, медаль відвернув ся на іншу сторону. Передовсім три великі перешкоди: приватна власність, релігія і сучасна форма подружя замикали йому дорогу до суспільної реформи. Він знав, що його жде, коли ударив на них: загальна, погорда зі сторони офіційальної суспільности, повна

*) Із “The Revolution in Mind and Practice”. Є се меморіал, звернений до всіх “червоних републіканців, комуністів і соціалістів Європи”, пересланий французькому провізоричному правительству з 1848. р., а також “королеві Вікторії і її одвічальним дорадникам”.

утрата його соціального становища. Але се не здержало його, щоб не вдарити на них безглядно. І стало ся те, чого він сподівався. Прогнаний з офіційної суспільности, промовчаним пресою, збіднілий через невдачні комуністичні проби в Америці, на які пожертвував весь свій маєток, звернув ся прямо до робучої кляси і працював між нею ще 30 літ. Всі суспільні рухи, кождий дійсний поступ, що відбув ся в Англії на користь робітників, звязаний з іменем Owen-а. І так після 5-літньої праці перепер він 1819. р. перший закон для обмеження роботи женщин і дітей по фабриках. Був головою першого конгресу, на котрім трейд-юніони всеї Англії з'єдинили ся в одну велику робітничу спілку. Завів як перехідні форми до повного комуністичного устрою суспільности з одної сторони кооперативні товариства (консумційні і продуктивні товариства), які з того часу дали по крайній мірі практичний доказ, що і купець і фабрикант, се бідні люди; а з другої сторони базари праці, інституції для виміни продуктів праці при помочи паперових грошей праці, що їх одиницею була година праці, — інституції, що мусіли упасти, але були предтечею о много пізнійшого вимінного банку Proudhon-а, від котрого якраз тим ріжнили ся, що не становили універсального способу на все суспільне зло, а лиш перший крок до багато радикальнійшого перестрою суспільности.

Сьвітогляд утопістів опановував довго соціалістичні понятя XIX. столітя, а по части опановує їх і доси. Його признавали до недавна всі французькі і англійські соціалісти, до него належить також давнійший німецький комунізм аж до Weitling-а включно. Для всіх них соціалізм є виразом абсолютної правди, розуму і справедливости, і треба його лиш відкрити, щоб

його сила підбила сьвіт. А що абсолютна правда незалежна від часу, місця і людського історичного розвитку, то се лиш чистий випадок, де і коли її відкриєть ся. При тім абсолютна правда, розум і справедливість у кожного основателя відмінна; а що в кожного з них спеціальний рід абсолютної правди, розуму і справедливості залежний від його суб'єктивного ума, його житєвих умовин, степеня його знання і вправи в думаню, то в тім конфлікті абсолютних прад неможлива ніяка інша озрв'язка, як лиш вигладити їх одну о другу. З того не могло нічого іншого вийти, як еклектичний пересічний соціялізм в своїм роді, який в дійсности і панує в головах найбільше соціялістичних робітників Франції і Англії, якась мішанина о найріжнороднійших відтінках з ріжних критичних висказів, економічних тез і суспільних образів будучности ріжних основателів сект, мішанина, яка тим лекше складаєть ся, чим більше в струї дебати обтирають ся в поодиноких складових частях острі кінці означености, як ринь в потоці. Щоби з такого соціялізму вчинити науку, тбера було його поставити доперва на реальну почву.

II.

Між тим побіч і після французької філософія XVIII. століття повстала новіjšа німецька філософія, що найшла своє заокругленє в Гегелю. Її найвисша заслуга полягає в тім, що вона на ново приняла діалективну як найвисшу форму думаня. Старинні грецькі філософи були всі вродженими, природними діалектиками, а найуніверсальніjšа голова між ними, Арістотель, розбирав навіть найістотніjšі форми діалектичного думаня. За те новіjšа філософія, хоч і тут діалектика мала сьвітлих заступників (пр. Декарт і Спіноца), брила особливо під англійським впливом що раз дальше в т. зв. метафізичний спосіб думаня, якого держали ся також майже виключно Французи XVIII. століття, особливо в своїх спеціально філософічних працях. Поза властивою філософією вміли вони також творити мистецькі твори, коли згадати лиш про братанича *Raumeau Didorot*-а і про розвідку про початок нерівности між людьми Руссо. Ми подамо тут коротко суть обох методів.

Коли природу або людську історію або нашу духову діяльність піддаємо думаючій обсервації, то найперше представить ся нам образ безконечного з'єдиненя звязий і перемін, в якім нічого не остає тим, чим, де і як воно було, але все рушаєть ся, зміняєть ся, повстає і проходить. Отже найперше бачимо загальний образ, що в нім подробиці меньше чи більше відступають ще на задній плян, ми дивимо ся більше на рух, на переходи, звязи, як на те, що рушаєть ся, переходить і вяжеть ся. Сей первісний, наївний, але в своїй сути правдивий сьвітогляд властивий старинній грецькій філософії, а я-

сно висказав його в-перве Геракліт: все існує і не існує, бо все пливе, знаходить ся постійно в зміні, в повстанню і минанню. Але сей погляд, хоч влучно обнімає загальний характер всего образу з'явищ, не вистає для пояснення подробиць, що з них зложений весь образ, а доки ми не знаємо тих подробиць, то не маємо ясного поняття і про весь образ. Щоб пізнати ті подробиці, мусимо їх вилучити з їх природної або історичної звязи і розглядати кожду з окрема, по їх прикметам, по їх спеціальним причинам і впливам і т. п. Се в першій мірі задача природничих наук і історичного розсліду, — галузи, які з дуже слушних причин займали у клясичних Греків лише підрядне становище, бо-ж вони мусіли передовсім збирати для сеї ціли матеріял. Доперва коли природний і історичний матеріял зібраний до певного степеня, можна приступити до критичного розбору, порівняня, зглядно поділу на кляси, ряди і роди. Початки ексактного природничого розсліду розвивають про те дальше доперва Греки александрійського періоду, а пінійше, в середних віках, Араби; дійсно природнича наука датуєть ся доперва від другої половини XV. столітя, і від тепер робить вона що-раз більші поступи. Розкладане природи на поодинокі части, сортоване ріжних процесів і предметів в природі в означені кляси, розслід ну тра органічних тіл по їх ріжнородним анатомічним формам, се основні услівя тих величезних поступів, що їх в пізнанню природи принесли чотири послідні столітя. Але з того лишила ся нам привичка, предмети і процеси в природі по-нимати в їх одинокости, поза великою загальною звязиою, отже-ж в їх руху, лише в застою, не як змінні в своїй сути, лиш як постійні елементи, не в їх житю, але в смерті. А коли сей метод перейшов з природничих наук до фільозо-

фії, чого доконали Вассон і Локке, витворив специфічну появу послідних століть, метафізичний метод.

Для метафізика річи і їх умові відтиски, поняття суть відокремленими, постійними, мертвими, раз на все даними предметами розсліду, які треба розбирати один за другим і без другого. Його думка витає в противенствах, яких не можна погодити, в його мові чуємо лиш “так” і “ні”, а що поза сим, се зле. Для нього якась річ або існує або ні, таксамо не може бути річ рівночасно сама собою і якоюсь иншою. Позитивне і негативне виключають ся абсолютно взаємно, таксамо противорічать собі причина і наслідок. Отсей спосіб мислення для того здається на перший погляд як найяснішим, бо є продуктом т. зв. здорового людського розуму. Однак здоровий людський розум, — хоч в чотирох стінах домашнього життя се вельми шанований добродій, — дізнає дивних пригод, коли пустить ся в далекий світ розсліду; а метафізична точка погляду, — на як широкім полі відповідно до природи предмета не була-б вона оправдана а навіть потрібна, — все мусить швидше чи пізнійше дійти до границі, поза котрою стає односторонною, загвождженою, абстрактною і запутує ся в непоборні противорічності, бо за поодинокими річами забуває їх звязь, за їх існуванєм їх початок і кінець, за їх супокоем їх рух, бо за деревами не бачить ліса. В щоденнім життю знаємо пр. і можемо зовсім певне сказати, чи яке звір'я існує чи ні; однак при точнійшій розсліді пізнаємо, що се часами страшно замотана справа, як се дуже добре знають правники, котрі даром мучили ся, аби відкрити раціональну границю, від котрої убійство дитини в материнім животі є злочином; так само неможливо означити момент смерти, бо фізіоло-

гія доказує, що смерть не є подією одноразовою, одної хвилі, але дуже повільним процесом. Так само кожда органічна істота в кожній хвили є та сама і не та сама; в кожній хвили переробляє вона матерії, які побирає з зовнішнього світа, а виділяє з себе иньші, в кожній хвили завмирають клітини її тіла, а творять ся нові, так що по довшім чи коротшім часі матерія того тіла зовсім відновлена, заступлена иньшими матеріяльними атомами, отже кожда органічна істота є усе та сама, а однак иньша. При докладнійшій обсервації пізнаємо також, що оба бігуни противеньства, позитивний і негативний, суть таксамо нероздільні як і протилежні, і що мимо всего противеньства виповняють ся взаїмно; таксамо бачимо, що причина і наслідок, се поняття, що лише в приміненю до поодинокого випадку мають значінє як такі, але коли поодинокий випадок розбирати в його звязи зі всім світом, то сходять ся і розкладають ся в універсальнім круговороті, де причини і наслідки безнастанно міняють своє місце, де те, що тепер або тут є наслідком, стає там або опісля причиною і навідворот.

Всі ті процеси і методи не входять в рамки метафізичного думаня. Але для діалектики, котра річи і їх понятя розуміє в їхній звязи, з'єдінєню руху, початку і кінци, такі процеси, як висше наведені суть лиш потвердженєм її метода. Природа, се проба для діалектики, і новочасним природничим наукам треба признати, що вони для сеї проби дали незвичайно богатий, щоденно зростаючий матеріял і доказали, що в природі, в сій послідній інстанції, дієть ся все діалектично, а не метафізично, що вона не обертаєть ся вічно в тім самім круговороті, але переживає дійсну історію. Передовсім Дарвін завдав метафізичному розуміню природи найсильніший

удар, показавши, що вся нинішня органічна природа, рослини і звіріята, отже і чоловік, се продукт процесу розвитку, що триває мільйони літ. Та що можна би на пальцях порахувати тих природознавців, що навчили ся діалектично думати, то з конфлікту між відкритими результатами і традиційним методом повстало безгра ничне замішанє, яке тепер панує в теоретичних природничих науках і доводить до розпуки учителів і учеників, письменників і читачів.

Точне представленє всего сьвіта, його розвитку і розвитку людськості, а також образу того розвитку в людських умах, можливе отже лиш діалектичною дорогою, при безнастанній обсервації загальних круговоротів початку і кінця, прогресивних і регресивних змін. В тім змислі виступила також сейчас новіjšа німецька філософія. Кант почав свою діяльність тим, що розклав сталу соняшну систему Ньютона і його вічність (коли вже упав перший удар!) в історичний процес, в повстанє сонця і всіх планет з кружачої маси мраки. При тім зробив він заключенє, що з сим повстанєм мусить бути зв'язаний будучий кінець соняшної системи. Його погляд умотивував математично в пів столітя пізнійше Laplace а іще за пів столітя доказано спектроскопом, що в сьвітовім просторі існують такі горючі маси в різних степенях згущення.

Отся новіjšа німецька філософія найшла своє заокругленє в системі Гегеля, де в-перве (і се найбільша заслуга Гегеля) представлено весь природний історичний і духовий сьвіт процесом, зложеним з безнастанного руху, зміни, перетворювання і розвитку, і пробувано виказати внутрішню зв'язь в тім руху і розвитку. З сеї точки погляду не представляла ся уже історія людськості пустим хаосом безсенсових насильств, що їх із судейско-

го місця зрілого вже тепер філософічного розуму треба всіх однаково осудити, і що їх найлучше забути як найшвидше, але процесом розвитку самої людськості; а задачею думки стало тепер, прослідити степенування того процесу через усі його шляхи і виказати його внутрішню правильність через усі позірні випадковості.

Що сама система Гегеля не сповнила задачі, яку собі назначила, се тут байдуже. Її епохальна заслуга в тім, що вона поставила ту задачу. Бо-ж се як-раз така задача, що одиниця ніколи не зможе її сповнити. Хоч Гегель — побіч Saint-Simon-а — був найуніверсальнішим умом свого часу, то все таки був він обмежений поперше обсягом свого знання, який мусить бути обмежений, а по друге знанєм і поглядами своєї епохи, які також обмежені що-до обсягу і глибини. До того прилучила ся і третя причина. Гегель був ідеалістом, т. є. думки його ума не були для нього менше чи більше абстрактними образами дійсних річ і процесів, а на відворот річ і їх розвиток були лиш здійсненими образами “ідеї”, що якимсь чудом існувала ще перед світом. Таким чином все поставлено до гори ногами і зовсім відвернено дійсну світову звязь. І хоч як правдиво і геніяльно поняв Гегель деякі поодинокі звязи, то з висше наведених причин мусіло і деталях вийти багато полатаним, штукованим, сконструованим, одним словом — відверненим. Система Гегеля, се в цілости невдачний порід, але і послідний в своїм роді. В ній находила ся еще одна внутрішня невилічима противорічність: з одної сторони опирала ся вона в своїй сути на історичнім погляді, після котрого людська історія є процесом розвитку, який по своїй сути не може найти інтелектуального закінчення через відкриттє т. зв. абсолютної правди; а з другої сторони

хотіла вона бути виразом тої абсолютної правди. Все обнимаюча, раз на все закінчена система пізнання природи знаходить ся в противорічності з діалектичним думанем, яке не виключає, але противно приймає, що систематичне пізнаванє всего внішнього сьвіта може від покоління в покоління робити великанські поступи.

Пізнанє повного перекручення дотеперішного німецького ідеалізму мусіло довести до матеріалізму, але — треба замітити — не до лиш метафізичного, виключно механічного матеріалізму XVIII. столітя. Супротив наївно революційного, простого опрокинення всеї давнійшої історії, новочасний матеріалізм бачить в історії процес розвитку людськості і вважає своєю задачею відкрити закони його руху. Супротив понятя, що природа, се цілість, яка обертаєть ся в вузкім круговороті і все остає однакова, з вічними сьвітовими тілами, як учив Ньютон, і з незмінними родами органічних істот, як учив Лінней, — супротив того понятя, що панувало і у Французів XVIII. столітя і еще у Гегеля, новочасний матеріалізм зводить разом новійші поступи в природничих науках, після яких природа так само має свою історію часу, сьвітові тіла і ті роди організмів, що насиляють їх при корисних обставинах, мають свій початок і кінець, а круговороти, о скільки їх загалом можна прийняти, виказують безконечно ширші розміри. В обох випадках являєть ся він чисто діалектичним і не потребує вже філософії, що стояла-б над иньшими науками. Скоро лиш до кожної поодинокій науки поставимо жаданє, щоб вона вияснила своє становище в загальній звязи річий і їх знаню, всяка окрема наука про ту загальну звязь стає злишня. З усеї дотеперішної філософії задержує лиш еще самотійність наука

про думанє і його закони — формальна льогіка і діалектика. Все инше входить в позитивну науку природи і історії.

Коли переворот в поглядах на природу міг відбувати ся лише в такій мірі, в якій дослід достарчав відповідного позитивного матеріялу, то багато швидше набрали значіння історичні факти, які спричинили рішачий зворот в пониманню історії. В 1831. році наступив в Ліоні перший робітничий страйк; в роках 1838—42 осягнув свою кульмінаційну точку перший національний робітничий рух, рух Хартистів. Класова боротьба між пролетаріатом і буржуазією виступила на перший план в історії найкультурніших країв Європи в такій самій мірі, в якій там розвивав ся великий промисл з одної сторони, а з другої ново-добуте політичне панованє буржузії. Наукам буржуазійної економії про ідентичність інтересів капіталу і праці, про загальну гармонію і загальний народній добробут, які суть наслідками свобідної конкуренції, факти що-раз сильнійше доказували брехню. Всіх тих річий не можна було заперечити, таксамо, як і французького та англійського соціалізму, який був їх теоретичним, хоч і дуже неповним виразом. Але старе, ідеалістичне пониманє історії, що його ще не усунено, не знало ніякої класової боротьби, опертої на матеріяльних інтересах, ані загалом ніяких матеріяльних інтересів; продукція, як і всі економічні відносини приходили тут лиш мимоходом, як підрядні елементи “історії культури”.

Нові факти змусили до нового розслідження всеї дотеперішної історії, і тут показало ся, що вся дотеперішня історія з виїмком первісних відносин була історією класової боротьби, що ті класи суспільности, які поборюють себе взаїмно, се кождочасний продукт продукційних і

комунікаційних відносин, одним словом економічних відносин своєї епохи, що таким чином кождочасний економічний устрій суспільности становить підставу, якою треба в послідній інстанції пояснити всю будову правних і політичних інституцій, як також релігійних, філософічних і всяких інших поглядів. Гегель освободив розум від історії від метафізики, вчинив його діалектичним, але його розуміння історії було в своїй суті ідеалістичне. Тепер прогнано ідеалізм з його послідного пристановища, з розуміння історії, і найдено дорогу, щоб людську свідомість пояснити їхнім існуванням, а не, як доси, їхнє існування їхньою свідомістю.

Тепер соціалізм не являв ся вже випадковим відкриттям сього чи того геніяльного ума, а коначним продуктом боротьби двох історично втворених класів, пролетаріату і буржуазії. Його задачею не було вже, зладити як найбільше досконалу систему суспільности, а розслідити історію економічного процесу, що з нього вийшли ті класи і їх боротьба, і знайти в економічному положенні, створенні тим процесом, способи для розв'язки конфлікту. Але з тим матеріалістичним розумінням дотеперішній соціалізм не сходив ся так само, як розуміння природи зі сторони французького матеріалізму з діалектикою і новітніми природничими науками. Дотеперішній соціалізм критикував вправді існуючий капіталістичний спосіб продукції та його наслідки, однак не зміг його пояснити, отже і справити ся з ним; він зміг лиш назвати його просто злим і тому опрокинути. Чим сильніше горів ся проти нероздільного з ним визискування робітничого класу, тим менше був в стані подати ясно, в чім лежить те визискування і як воно повстає. А тут ходило як-раз о те, аби з одної сторони представити капіталістичний

спосіб продукції в його історичній звязи і необхідности для означеного історичного періоду, отже і кінечність його загину, а з другої сторони вияснити його внутрішній характер, який усе ще був закритий. Те стало ся через відкритє надвартости. Доказано, що присвоєне неоплаченої роботи становить основну форму капіталістичного способу продукції і доконуваного ним визискування робітника; що капіталіст, хоч-би робучу силу робітника купив за повну вартість, яку та має як товар на товаровім ринку, все таки добуває з неї більшу вартість, чим заплатив за неї; і та надвартість в послідній інстанції становить суму вартостей, з якої назбируєть ся все зростаюча сума капіталу в руках маючих клас. Походженє капіталістичної продукції і продукції капіталу таким чином пояснено.

Оба ті великі відкритя: матеріалістичне пони-манє історії і виясненє таємниці капіталістичної продукції при помочи надвартости завдячуємо Марксови. З ними соціалізм став наукою, і тепер ходить головнo о се, щоб її дальше розвивати в її подробицях і звязях.

III.

Матеріалістичне розуміння історії виходить від заложення, що продукція, а побіч неї виміна продуктів становить підставу всего суспільного устрою; що в кожній суспільності, яка виступає в історії, розділ продуктів, а з ним соціальне групування класів і станів укладається після того, що і як продукується. Таким чином останніх причин суспільних перемін і політичних переворотів треба шукати не в умах людей, в зрості їхнього проникання в вічну правду і справедливість, а в змінах способу продукції і виміни, не в філософії, а в економії даної епохи. То-ж коли будить ся свідомість, що існуючі суспільні урядження нерозумні і несправедливі, що розум став безмислицею а добродійства язвою, то се лише знак, що в методах продукції і формах виміни наступили по тихій зміні, до яких уже не підходить суспільний устрій, прикrojений до давніших економічних умов. Тим рівночасно сказано, що способи до усунення відкритих недочотів знаходяться — в меншому або більшому розвитку — також в змінених продукційних умовах. Тих способів не можна видумувати з голови, але треба їх при допомозі голови відкрити в існуючих матеріальних фактах продукції.

Як-же тепер маєть ся річ з новочасним соціалізмом?

Існуючий суспільний устрій — се вже доволі загально прийнято — сотворила пануюча тепер класа, буржуазія. Властивий їй спосіб продукції, названий від Маркса капіталістичним, не міг погодити ся з місцевими і становим привілеями тай з обопільними особистими зв'язами фев-

дальних порядків; буржуазія повалила февдальний устрій і збудувала на його руїнах буржуазійний суспільний лад, царство свободної конкуренції, свободного переселення рівноправності власників товарів і т. п. буржуазійних блаженств. Капіталістичний спосіб продукції міг тепер свободно розвивати ся. Від коли пар і нова машинерія перемінили стару мануфактуру в великий промисл, продукційні відносини, що виробили ся під проводом буржуазії, розвинули ся з нечуваною доси швидкістю і в нечуваній доси мірі. Але як свого часу мануфактура і під її впливом дальше розвинене ремесло попали в конфлікт з февдальними путами цехів, так великий промисл в своїм повнійшій розвитку попадає в конфлікт з границями, між якими держить його капіталістичний спосіб продукції. Нові продуктивні сили переросли вже буржуазійну форму їхнього використання, а сей конфлікт межи продуктивними силами і способом продукції не повстав в людських головах, як пр. конфлікт гріхів, що переходять з покоління на покоління, з божою справедливістю, але він полягає в фактах, об'єктивно, поза нами, незалежно від волі чи діяльності навіть тих людей, що його спровадили. Новочасний соціалізм не є нічим іншим, як лиш умовим рефлексом того фактичного конфлікту його ідейним відбитим найперше в головах кляси, що безпосередно терпить від нього, робітничої кляси.

В чім полягає той конфлікт?

Перед капіталістичною продукцією, отже в середніх віках, існувала загально мала господарка на підставі власності робітників на засоби продукції: управа рілі свободного або підданого хлопа, ремесло міст. Засоби до праці — ріля, хліборобські знаряди, варстат, ремісничі знаряди — були засобами одиниць, обчислени-

ми лиш для ужитку одиниць, отже мусіли бути дрібні, карловаті, ограничені. Але за те належали вони звичайно до продуцента. Сї роздроблені, вузькі засоби продукції сконцентрувати, розширити, перемінити в могучу підойму продукції теперішности, було власне історичною ролю капіталістичного способу продукції і його носительки буржуазії. Як вона, почавши з XV. столітя, виповнила се історично на трьох степенях: простої кооперації, мануфактури і великого промислу, се представив докладно Маркс, в четвертім розділі “Капітала”. Але буржуазія, як там також виказано, не могла тих ограничених засобів продукції перемінити в могучі продукційні сили, не обернувши їх з продукційних засобів одиниці на суспільні, яких може уживати лиш якийсь гурт людей. Місце прядільного колісця, ручного ткацького варстата, ковальського молота заняли прядільна машина, механічний ткацький варстат, паровий молот; місце поодинокі робітні—фабрика зі співділанєм соток і тисячів людей. А як засоби продукції, так перемінила ся також сама продукція із продуктів одиниць в продукти суспільні. Нитки, тканини, металеві товари, що виходили тепер з фабрики, були спільним продуктом многих робітників, що через їх руки мусіли переходити по черзі, заки стали готовими. Жадна одиниця не могла про них сказати: Се я зробив, се мій продукт.

Де первісний поділ праці, що повстав поступенно без пляну, є в суспільности головною формою продукції, там надає він продуктам форму товарів, що їх взаїмна, виміна, купно і продаж, уможливають поодинокому продуценту заспокоїти його ріжнородні потреби.

Се діяло ся в середних віках. Хлоп пр. продавав ремісникови рільничі продукти і за те купу-

вав у него продукти ремісничі. В ту суспільність поодиноких продуцентів товарів всунув ся тепер новий спосіб продукції. Серед первісного, безплянкового поділу праці, що панував в цілій суспільності, заняв місце уплянований поділ праці, з'організований в поодинокій фабриці; побіч поодинокієї продукції виступила продукція суспільна. Продукти обох сих способів продукції продавали ся на тім самім ринку, отже бодай в приближеню по однаковій ціні. Але уплянована організація була сильнійша від первісного поділу праці, фабрики з суспільною працею давали свої продукти дешевше, чим відокремлені дрібні продуценти. Поодинокіа продукція упадала на однім поли за другим, суспільна продукція зреволюціонізувала весь старий спосіб продукції. Але сей її революційний характер пізнано так мало, що заведено її радше як спосіб до піднесеня і попираня товарової продукції. Її навязано безпосередно до істнуючих вже підойм товарової виміни: купецького капіталу, ремесла, наємної праці. Коли вона сама виступила як нова форма товарової продукції, форми присвоєня товарової продукції остали ся важними і для неї.

Підчас товарової продукції середних віків не могло навіть зродити ся питанє, до кого має належати плід праці. Виконав-же його поодинокий продуцент з сирого матеріялу, який звичайно належав до нього, а який часто таки він сам спорудив, своїми засобами до праці і працею рук власних або своєї сімї. Проте не потребував він того плоду доперва собі присвоювати, він з природи річи належав до нього. Власність продукту полягала отже на власній праці. Навіть там, де треба було чужої помочи, була вона звичайно побічною річю і діставала часто крім заплати ще і іншу нагороду: цеховий

ученик і челядник робили не так задля поживи і заплати, як для власного виображення в ремеслі. Між тим настала концентрація продукційних засобів в великих варстатах і мануфактурах, їх переміна на продукційні засоби суспільні. Але ті суспільні продукційні засоби і продукти трактовано так, як коли-б вони були продукційними засобами і продуктами одиниць, як се бувало давнійше. Присвоював собі доси властитель засобів до праці продукт для того, бо він був звичайно його продуктом, а чужа поміч була лиш виїмком, то тепер властитель засобів до праці продовжав присвоювати собі продукт, хоч се вже не був його продукт, а виключно продукт чужої праці. Продуктів, витворюваних від тепер суспільно, не присвоювали собі отже ті, що продукційні засоби дійсно вправили в рух і дійсно витворили продукт, але капіталіст. Продукційні засоби і продукція стали в сути річи суспільними, але їх підчинено формі присвоєня, обумовленій приватною продукцією одиниць, де отже кождий посідає і вивозить на ринок свій власний продукт. Спосіб продукції підчинено тій формі присвоєня мимо того, що він зносить те, чим вона обумовлена.*) В тій противорічності, яка новому способови продукції надає капіталістичний характер, **находить ся вже в зароді вся колізія теперішности.** Чим більше новий сп

*) Не треба тут розводити ся, що хоч **форма** присвоєня остає та сама, **характер** присвоєня зістав висше зображеним процесом зреволюціонізований не менше, як продукт інших, се очевидно два дуже відмінні способи присвоєня. Мимоходом замічу, що наємна праця, в котрій весь капіталістичний спосіб продукції **находить ся в зароді**, дуже давна; тут то там стрічаєть ся вона цілими століттями побіч невільництва. Але зарід міг розрости ся в капіталістичний спосіб продукції доперва тоді, коли витворено відповідні історичні услівя.

сіб продукції приходив до пановання на всіх рішаючих полях продукції і ві всіх економічно рішаючих краях, витісняючи поодинокую продукцію аж до незначних останків, **тим яснійше проявляла ся незгідність між суспільною продукцією а капіталістичним присвоєнем.**

Як згадаю, перші капіталісти застали вже форму наємної праці, але лиш як виїмок, побічне занятє, поміч, перехідну точку. Сільський робітник, що йшов на якийсь час на службу, мав пару моргів власної землі, з котрої від біди міг жити. Цехові порядки дбали про те, аби нинішній челядник міг стати завтра майстром. Однак се змінило ся, скоро лиш продукційні засоби перемінили ся на суспільні і сконцентрували ся в руках капіталістів. Продукційний спосіб як і сам продукт дрібного поодинокого продуцента тратили щораз більше на вартости, і йому не оставало ся нічого більше, як іти наняти ся до капіталіста. Наємна праця, давнійше виїмок і поміч, стала тепер правилом і головною формою всеї продукції; давнійше побічне занятє, стало тепер виключно діяльністю робітника. Тимчасовий наємний робітник перемінив ся в досмертного. Число досмертних наємних робітників побільшило ся до того кольосально через рівночасний упадок февдального ладу, розпущенє двораків февдальних панів, прогнанє хлопів з двірських ґрунтів. Між продукційними засобами, сконцентрованими в руках капіталістів, а продуцентами, обмеженими в своїм посіданю лиш на свою робучу силу, наступив розділ. **Противорічність між суспільною продукцією а капіталістичним присвоєнем проявила ся як противеньство між пролетаріятom а буржуазією.**

Ми бачимо, що капіталістичний спосіб продукції втиснув ся в суспільність товарових про-

дуцентів, поодиноких продуцентів, що в їх суспільній звязи посередничила виміна їх продуктів. Але для всякої суспільности, що опирається на товаровій продукції, характеристичне те, що в ній продуценти стратили власть над власними суспільними відносинами. Кождий продукує своїми випадковими продукційними засобами і для своєї спеціальної вимінної потреби, Ніхто з них не знає, чи його продукт відповідає дійсній потребі, чи вернуть ся йому його кошти і чи загалом зможе що продати. Се називається анархією суспільної продукції. Але товарова продукція, як і всяка інша форма продукції, має свої питомі закони, яких не можна відділити від неї, і ті закони сповняють ся мимо анархії, в ній, через неї. Вани проявляють ся в одинокій існуючій формі суспільної звязи, в виміні, а супротив поодинокого продуцента виступають як примусові закони конкуренції. З початку вони тим продуцентам навіть незвісні, і треба їх доперва поступенно відкривати при помочі довголітнього досвіду. Вони сповняють ся без продуцентів і мимо продуцентів, як сліпі природні закони даної форми продукції. Продукт опановує продуцента.

В середновічній суспільности, а іменно в перших століттях, продукція мала головню на оці власну потребу. Вона заспокоювала переважно лише потреби продуцента та його родини. Де існували відносини особистої залежности, як пр. на селі, там причиняла ся також до заспокоєня потреб февдального пана. Тут отже не наступала виміна, то-ж і продукти не прибирали характеру товарів. Хлопська сім'я продукувала майже все, чого їй було потреба, посуду і одіж так само, як і віктуали. Коли доперва дійшла вона до того, що продукувала більше, чим для заспокоєня власних потреб і для обовязко-

вої данини февдальному панови, доперва тоді почала продукувати товари; та надвишка, призначена для суспільної виміни, виставлена на продаж, ставала товаром. Мійські ремісники мусіли все таки з самого початку продукувати для виміни. Але і вони заспокоювали найбільшу часть власних потреб самі, мали городи і по трохи поля, пасли худобу в громадськім лісі, з котрого брали також дерево і дрова, їхні жінки пряли лен, вовну і т. и. Продукція в цілях виміни, товарова продукція доперва повставала. Тому ограничена виміна, ограничений ринок, сталий спосіб продукції, місцеве замкнене на внї, місцеве з'єдиненє в середині, марка (die Mark) на селі, цех в місті.

Та з розширенєм товарової продукції, а іменно з виступом капіталістичного способу продукції, виступили також яснійше і з більшою могутністю дрімаючі доси закони товарової продукції. Давні звязи розвільнили ся, давні границі проломлено, продуценти переміняли ся щораз більше в незалежних від'окремлених товарових продуцентів. Проявила ся анархія суспільної продукції, яку доводили до крайних границь. Та головний орган, яким капіталістичний спосіб продукції підвисшив ту анархію в суспільній продукції, був власне противлежністю анархії: зріст організації продукції, як продукції суспільної, в кожній галузи продукції. Сею підоймою капіталістичний спосіб продукції зробив кінець мирній постійности. В якій-небудь промисловій галузи його заведено, не терпів він побіч себе ніякого давнійшого метода. Де заволодів ремеслом, там знищив старе ремесло. Поле праці стало полем боротьби. Великі географічні відкриття і йдуча за ними кольонізація збільшили простір збиту і прискорили переміну ремесла в мануфактуру.

Боротьба вибухла не лише між поодинокими льокальними продуцентами; льокальні боротьби розросли ся в національні, в торговельні війни XVII-го і XVIII-го століття. На кінець великий промисл і сотворенє сьвітового ринку вчинили боротьбу універсальною, а рівночасно незвичайно різкою. Між поодинокими капіталістами, як також між цілими галузями промислу і цілими краями рішає корисність природних або втворених продукційних умовин. — Побідженого безпощадно усуваєть ся з дороги. Се Дарвінова боротьба о існуванє одиниці перенесена зі збільшеним шалом в суспільність. Природне становище звіряти являєть ся вершком людського розвитку. Противорічність між суспільною продукцією а капіталістичним присвоєнєм виступає тепер як **противеньство між організацією продукції в поодинокій фабриці а анархією продукції в цілій суспільности.**

В сих обох проявах безнастанної противорічності, сотвореної його повстанєм, порушаєть ся капіталістичний спосіб продукції, описуючи безвихідній “блудний круговорот”, який уже відкрив Fourier. Але в кождім разі Fourier в своїм часі не міг єще бачити, що той рух іде радше по спіральній лінії і мусить, як рух планет, дійти до кінця через з’ударенє з центром. Ся сила суспільної анархії в продукції пре до того, що велика більшість людей переминяєть ся що-раз більше в пролетарів, а знов маси прелетаріату зроблять остаточно кінець продукційній анархії. Ся сила соціальної анархії в продукції пре до того, що безконечне досконаленє машин великого промислу переминяєть ся для кожного промислового капіталіста під карою загибелі в примусовий закон. Але удосконалювати машини, се значить тільки, що робити злишньою людську працю. Коли заведене і збільшенє ма-

шинерії означає усуненє міліонів ручних робітників небагатьма машиновими робітниками, то удіпшенє машинерії означає усуванє що-раз більшого числа таки машинових робітників, а в послідній інстанції витворенє числа наємних робітників до розпорядимости, яке перевищує пересічну потребу капіталу, витворенє правдивої промислової резервової армії, як я се назвав уже 1845. р.*), яка є до розпорядимости для часу, коли промисл працює з повним розмахом, яку викидає на брук крах, що мусить наступити опісля, яка ві всякім часі тяжить олов'яним тягаром у ніг робітничої кляси в її боротьбі з капіталом о існуванє, яка є регулятором для задержання робітничої плати на низькім уровені, прикроєнім до капіталістичних потреб. Так то дієть ся, що машинерія, коли говорити за Марксом, стає найбільш могучим воєнним засобом капіталу против робітничої кляси, що спосіб до праці вибиває безнастанно робітникови з рук спосіб до життя, що власний продукт робітника переміняєть ся в орган до закріпощення робітника. Таким чином економізованє засобів до праці стає з гори рівночасно найбезгляднійшою розтратою робучої сили і рабунком, сповненим на нормальних умовах робучих функцій, а машинерія, той найбільш могучий спосіб для скорочення часу праці, обертаєть ся в найнехибнійший засіб, щоб робітника і його сімю держати все жите готовими для потреб капіталу. Таким чином перепрацьованє одного стає безробітєм для другого, а великий промисл, що облітає всю земну кулю за консументами, ограничує в себе дома консумцію мас до голодового мінімуму, руйнуючи тим власний

*) “Lage der arbeitenden Klasse in England”
(Положенє робітничої кляси в Англії), стор. 109.

внутрішній ринок. “Закон, який релятивне перелюднене або промислову резервову армію держить усе в рівновазі з обємом і енергією аккумуляції капіталу, приковує робітника до капіталу міцнійше, як Гефайстові ланцухи Прометея до скали. Він обусловлює аккумуляцію нужди, відповідну аккумуляції капіталу. Аккумуляція багатства на однім бігуні є рівночасно аккумуляцією нужди, муки, невільництва, темноти, озвірення і моральної деградації на бігуні противнім, т. є по стороні кляси, що продукує свій власний продукт як капітал” (Маркс; “Капітал”, стор 671). А ждати від капіталістичного способу продукції іншого розділу продуктів, значило-б домагатися, щоб електроди батареї, як довго получені з нею, лишали воду ненарушеною, а не витворювали на позитивнім бігуні кислород, а на негативнім водород.

Ми бачили, як здібність досконалення новочасної машинерії, доведена до крайних границь, при помочи анархії продукції в суспільности змінюється в примусовий закон для кожного промислового капіталіста, що змушує його все досконалити свою машинерію, все підвисшати її продукційну силу. В такий самий примусовий закон змінюється для него сама фактична змога, розширити свою продукційну область. Незвичайна сила розширення великого промислу, супротив котрої сила розширення газів виглядає дійсною діточою іграшкою, стає тепер перед нашими очима як квалітативна і квантітативна потреба розширення, яка кпить зі всяких перепон. Перепони творить консумція, збит, ринки для продуктів великої індустрії. Але здібність розширення ринків, екстензивну і інтензивну опановують найперше зовсім інші закони, що ділають з далеко меншою енергією. Розширене ринків не може додержати кроку розширенню продук-

ції. Колізія неминуча, а що вона не може витворити ніякої розв'язки, доки не розсадить самого капіталістичного способу продукції, то стає періодичною. Капіталістична продукція витворює новий “блудний круговорот”.

В дійсності від 1825. р., коли настала перша загальна криза, весь промисловий і купецький світ, продукція і виміна всіх цивілізованих народів та їх менше чи більше варварських прихвостнів, менше-більше раз на десять літ вискакує з колії. Рух кульгає, ринки переповнені, продукти лежать масами і не можна їх збути, готових грошей не видно, кредит зникає, фабрики стоять без руху, робучі маси не мають способів до життя, бо випродукували їх за багато, банкруцтво йде за банкруцтвом, ліцитація за ліцитацією. Роками треває те кульгане, продуктивні сили і продукти розтрачується і руйнується масами, аж доки накопичені маси товарів не відплинуть з меншою або більшою вартістю, доки продукція і виміна не перейдуть поступово в рух. Рух що-раз більше прискорюється, впадає в троп, промисловий троп переходить в гальоп, а гальоп розвивається аж до рознузданого лету повного промислового, купецького, кредитового і спекуляційного *Steeple-chase*, щоб нарешті після найкарколомніших скоків упасти знов в рів краху. І так усе з початку. Се пережили ми від 1825. р. цілих п'ять разів, а в сій хвили (1877. р.) переживаємо в-шесте. А характер тих криз так остро витиснений, що *Fourier* схарактеризував їх усіх, коли першу назвав кризою з надміру (*crise pletorique*).

В кризах вибухає насильно противорічність між суспільною продукцією а капіталістичним присвоєнням. Товаровий обіг моментально знищений: циркуляційний спосіб, гроші, стає циркуляційною перепорою, всі закони товарової

продукції і товарової циркуляції обертають ся до гори ногами. Економічна колізія осягнула свій вершок: **спосіб продукції бунтуєть ся против способу виміни.**

Факт, що суспільна організація продукції в фабриці розвинула ся до степеня, на котрім не може погодити ся з існуючою біля неї і над нею анархією продукції в суспільности, сей факт стає понятним навіть капіталістам через насильну концентрацію капіталів, яка відбуваєть ся підчас кріз при помочи руїни многих великих і ще більше малих капіталістів. Весь механізм капіталістичного способу продукції відмовляє служби під натиском продуктивних сил, витворених ним самим. Він не може всеї тої маси продукційних засобів перемінити на капітал; вони лежать даром і якраз тому то мусить також лежати даром промислова резервова армія. Продукційні засоби, способи до життя, робітники, які суть до розпорядимости, всі елементи продукції і загального богацтва находять ся в надмірі. Але “надмір стає жерелом нужди і недостатку” (Fourier), бо якраз він перешкаджає переміні продукційних засобів і способів до життя на капіталістичній суспільности не можуть продукційні засоби зачати діяльності, не замінивши ся перед тим в капітал, в спосіб до визиску людської робучої сили. Те, що способи до продукції і життя мусять прибрати форму капіталу, стає мов злий дух між ними а робітниками. Воно перешкаджає з’єдиненню річевої і особової підойми продукції, воно забороняє продукційним способом функціонувати, а робітникам працювати і жити. Отже з одної сторони капіталістичний спосіб продукції стає задля власної нездібности неможливим до дальшої управи тих продуктивних сил, а з другої сторони самі продуктивні сили пруть зі зростаючою силою

до того, аби знести противорічність, освободити їх від того, що витискає на них марку капітала, аби **фактично признати їх характер як суспільних продуктивних сил.**

Той натиск сильно зростаючих продуктивних сил против їхньої капіталістичної марки, той зростаючий примус до признання їх суспільного характеру, змушує клясу капіталістів, щоб вона сама що-раз більше трактувала їх як суспільні продуктивні сили, о скільки се серед капіталістичних умовин взагалі можливе. І період промислового розцвіту зі своїм безграничним розростом кредита, і сам крах через упадок великих капіталістичних підприємств, пруть до тої форми усуспільнення більших мас продукційних засобів, що проявляється в різних родах акційних товариств. Декотрі з тих продукційних і комунікаційних засобів вже з гори такі кольосальні, що виключають, як пр. залізниця, всяку иншу форму капіталістичного визиску. На певнім степені розвитку не вистарчає вже і та форма; краєві великі продуценти тої самої галузи промислу лучать ся в “трост” (Trust), спілку для регуляції продукції; вони назначають загальну скількість, яку маєть ся випродувати, ділять її між себе і таким чином вимушують означену з гори ціну продажі. Та що такі трости при першій злім часі для підприємства розладять ся, то пруть тим самим до ще більше сконцентровано го усуспільнення: вся галузь промислу переміняється в одним-одно велике акційне товариство, краєва конкуренція робить місце краєвому монополевому товариству, як се стало ся 1890 р. з англійською алькалічною продукцією, яка тепер після з’єдинення всіх 48 великих фабрик находить ся в руках одним-одного, суцільно веденого товариства з капіталом 120 мільйонів марок.

В тростах переміняється свободна конкурен-

ція в монополь, безплянна продукція капіталістичної суспільності капітулює перед пляномірною продукцією наступаючої соціалістичної суспільності. Все те найперше іще на користь капіталістів. Але визиск стає тут такий очевидний, що його упадок конечний. Ніякий нарід не буде терпіти веденої тростом продукції, такого очевидного визиску суспільності малою бандою відтиначів купонів.

Сяк чи так, з тростами чи без них, мусить*) на-конець офіційальний репрезентант капіталістичної суспільності, держава, переняти управу продукції. Ся конечність переміни в державну влас

*) Говорю: **мусить**. Бо лиш тоді, коли продукційні і комунікаційні засоби дійсно переростуть управу акційних товариств, коли отже удержавнене **економічно** неминуче, лиш тоді означає воно, хоч-би переводила його і теперішня держава, економічний поступ, осягнене нового степня на шляху опанованя всіх продуктивних засобів через саму суспільність. Та в найновіших часах, відколи Бісмарк кинув ся до удержавнення, проявив ся якийсь фалшивий соціалізм, що виродив ся тут і там навіть в сервілізм, який всяке удержавнене, навіть Бісмарківське, називає прямо соціалістичним. Коли-б таке удержавнене тютюну було соціалістичним, то в таким разі Наполеона та Меттерніха треба би зачисляти до перших основателів соціалізму. Коли бельгійська держава із своїх буденних політичних і фінансових причин побудувала сама в себе залізницю, коли Бісмарк удержавним головні залізничні лінії Прус без всякої економічної конечности, прямо на те, аби мочи їх на случай війни лучше урядити і використати, аби залізничних урядників виховати на правительственну виборчу худобу, а головно, аби сотворити собі нове жерело доходів, незалежне від ухвал парламента, — то се ніяк не були соціалістичні кроки, безпосередно чи посередно, свідомо чи несвідомо. Інакше королівська морська торговля, королівська порцелянова мануфактура і навіть компанійні кравці при війську були-б соціалістичними урядженнями, або навіть удержавнене — домів розпусти, що за Фрідріха Вільгельма III. в 30их роках (минушого столітя — **М. Л.**) пропонував зі всею серйозністю, такий Шлевмаер.

ність виступає найперше в великих комунікаційних інституціях, як пошта, телеграфи, залізниці.

Коли кризи відкрили нездібність буржуазії до дальшої управи новочасних продуктивних сил, то переміна великих продукційних і комунікаційних інституцій в акційні товариства, трости і державну власність показує недостаточність буржуазії для сеї ціли. Всі суспільні функції капіталістів сповняють тепер оплачені урядники. Капіталіст не має тепер іншої суспільної діяльності крім відтинання купонів і гри на біржі, де різні капіталісти відбирають один другому капітали. Коли капіталістичний спосіб продукції усував найперше робітників, то тепер усуває капіталістів і спихає їх, зовсім так само як робітників, між злишне населенє, хоч найперше ще не між промислову резервову армію.

Але ані переміна в акційні товариства і трости, ані в державну власність не зносить того, що на продуктивних силах витискає марку капітала. При акційних товариствах і тростах се очевидне. Держава знов єсть лиш організацією, яку творить собі буржуазійна суспільність, щоб зберігати загальні внішні умовини капіталістичного способу продукції против нападів робітників і поодиноких капіталістів. Новочасна держава і по своїй формі єсть в сути річи капіталістичною машиною, державою капіталістів, ідеальним все-капіталістом. Чим більше продуктивних сил переймає вона на свою власність, тим більше стає дійсним всекапіталістом, тим більше горожан визискує. Робітники остають наймитами, пролетаріями. Капіталістичних умовин не зносить ся, лиш доводить ся їх до крайних границь. І тут вони провалюють ся. Державна власність продуктивних сил, се не розвязка конфлікту, але вона криє в собі формальний спосіб розвязки.

Отся розвязка може лежати лиш в тім, що суспільний характер новочасних продуктивних сил буде фактично признаний, що спосіб продукції, присвоєня і виміни буде погоджений з суспільним характером продукційних засобів. А се може лиш так стати ся, що суспільність явно і без обиняків заволодіє продуктивними силами, які переросли всяку іншу управу крім суспільної. Таким чином суспільний характер продукційних засобів і продуктів, що тепер обертається против самого продуцента, переломляє періодично спосіб продукції і виміни і проходить лиш як сліпий природний закон насильно і руйнуючо, буде переведений продуцентом з повною свідомістю і перемінить ся з причини перепони і періодичного упадку в наймогутнішу підойму продукції.

Суспільно діяльні сили проявляють ся таксамо, як сили природи: сліпо, насильно, руйнуючо, доки їх не пізнаємо і не числимо ся з ними. Та коли ми їх вже пізнали, поняли їх діяльніст, їх напрями, їх успіхи, то лиш від нас самих залежить, підчиняти їх що-раз більше нашій воли і при їх помочи осягати наші ціли. Се відноситься особливо до нинішних могучих продуктивних сил. Як довго ми уперто бороним ся зрозуміти їх природу і характер — сему зрозумінню опирається капіталістичний спосіб продукції і його оборонці — так довго ділають ті сили мимо нас, против нас, так довго опановують нас, як ми се широко представили. Але коли зрозуміти їх природу, то в руках з'єдинених продуцентів можуть вони перемінити ся з демонічних володарів в послушних слуг. Се різниця між руйнуючою силою електричності в громах бурі а увязненою електричністю в телеграфіах і жаровім луку, різниця між пожаром а огнем в службі чоловіка. З трактованем нинішних про-

дуктивних сил відповідно до їх пізнаної нарешті природи наступає на місце суспільної анархії в продукції суспільно-п'яномірна регуляція продукції відповідно до потреб загалу і кожної одиниці. Таким чином капіталістичний спосіб присвоєня, в котрім продукт закріплює найперше продуцента, а опісля і присвоїтеля, замінюється способом присвоєня продуктів, який лежить в природі самих новочасних продукційних засобів: з одної сторони безпосереднє суспільне присвоєння як спосіб до удержання і розширення продукції, з другої сторони безпосереднє індивідуальне присвоєння як спосіб до життя і уживання.

Капіталістичний спосіб продукції, обертаючи що-раз більше число населення в пролетарів, творить силу, яка під карою загибелі змушена доконати того перевороту. Пручи що-раз більше до переміни великих, усупільнених продукційних засобів в державну власність, показує сам дорогу до доконання того перевороту. **Пролетаріят захопить державну власть і перемінить продукційні засоби найперше в державну власність.** Але тим самим скасує він себе як пролетаріят, скасує всі класові різниці і противеньства, а тим самим і державу як державу. Дотеперішня суспільність, що обертала ся в класових противеньствах, потребувала держави, т. є. організації кождочасної визискуючої класи для збереження внішніх продукційних умовин, а іменно для насильного держання визискуваної класи в сотворених існуючим способом продукції умовах гнету (невільництво, кріпацтво або підданство, наємна праця). Держава була офіційальним репрезентантом всієї суспільности, її зіставленем в видимій корпорації, але лиш о стілько, о скілько була державою тої класи, що в своїм часі сама репрезентувала всю

суспільність: в старині державою горожан, що держали невільників, в середніх віках державою феодалної шляхти, в наших часах державою буржуазії. Коли-ж держава стане нарешті фактично репрезентантом всієї суспільності, зробить сама себе лишньою. Скоро нема ніякої суспільної кляси, яку треба-б було держати в закріпощенні, скоро з класовим пануванням і боротьбою о існування, основою в дотеперішній анархії продукції, усунеться також впливаючі з того класу і ексцеси, нема що більше угноїти, що вимагало окремої репресивної влади, держави. Перший акт, в якому держава виступає дійсно як репрезентант всієї суспільності — опанування продукційних засобів в ім'я суспільності — є рівночасно її останнім самостійним актом як держави. Інтервенція державної влади суспільні відносини стає лишньою в одній області за другою і так засипає сама від себе. На місце правління особами стає управа речами і продукційними процесами. Держава “зноситься”, вмирає. Сим треба мірити фразу про “свобідну народну державу, отже так після її тимчасового агітаторського управління, як також після її остаточної наукової недостаточності; сим треба так само мірити жадання т. зв. анархістів, щоби державу скасувати з нині на завтра.

Від часу історичного виступу капіталістичного способу продукції опанування всіх продукційних засобів через суспільність уносилося менше або більше неясно частіше перед одиницями, як і цілими сектами як ідеал будучності. Але воно могло стати можливим, історичною кінченістю доперва тоді, коли для його переведення знаходяться фактичні умовини. Як всякий інший суспільний поступ, так воно може бути переведеним не через досягнене переконання, що існує

ване кляс противить ся справедливости, рівности і т. д., не через саме бажане знести ті кляси, але через певні нові економічні умовини. Розділ суспільности на клясу визискуючу і визискувану, пануючу і угнетену, був конечним наслідком давнійшого недостаточного розвитку суспільности. Як довго вся суспільна праця дає лиш такий дохід, який лиш малим перевищує те, чого треба для конечної екзистенції всіх, як довго отже праця забирає весь або майже весь час великої більшости членів суспільности, так довго мусить та суспільність ділити ся на кляси. Побіч тої великої більшости, занятої виключно працею, творить ся кляса, увільнена від безпосередно-продуктивної праці, яка полагджує спільні справи суспільности, як управа праці, державні справи, судівництво, наука, штука і т. д. Поділ на кляси оснований отже на законі поділу праці, хоч се не перешкаджає, щоб той поділ на кляси не переводив ся при помочи насильства і рабунку, хитрости і обману, і щоб пануюча кляса, засівши раз на своїм місци, ніколи не занедбувала укріпити своє панованє коштом робучої кляси і суспільну управу замінити на зростаючий визиск мас.

Коли таким чином поділ на кляси має певне історичне управненє, то лиш на даний період часу, для даних історичних умовин. Оснований на недостаточности продукції, буде знесений через повний розріст новочасних продуктивних сил. І дійсно знесенє суспільних кляс обусловлене таким степенем історичного розвитку, що на нїм стає анахронїзмом не лише істнованє сеї чи тої означеної кляси, але пануючої кляси загалом, отже само істнованє клясової ріжниці. Воно обусловленє отже таким степенем розвитку продукції, що на нїм присвоєнє продукційних засобів і продуктів, а тим самим політич-

ного пановання, монополію на формування і духовий провід через окрему суспільну класу стає не лише злишнім, але також економічно, політично і інтелектуально перешкодою розвитку. Сю точку тепер досягнуто. Коли політичне та інтелектуальне банкруцтво буржуазії ледви-чи є таємницею їй самій, то її економічне банкруцтво повторюється правильно щодесять літ. В кожній кризі душить ся суспільність під тягаром своїх власних, непримінимих для неї продуктивних сил і продуктів, і стоїть безпомічна перед безглуздою протиріччю, що продуценти не мають що консумувати, бо нема консументів. Експензивна сила продукційних засобів рве пута, наложені їй капіталістичним способом продукції. Її звільнене з цих пут, се одиноким услів'ям безпереривного, щораз швидше поступаючого розвитку продуктивних сил, а тим самим практично безграничного розросту самої продукції. Не досить сего. Суспільне присвоєння продукційних засобів усуває не лиш існуючу тепер штучну заперу продукції, але також позитивну розтрату і знищення продуктивних сил і продуктів, що тепер неминухо товаришить продукції і доходить до кульмінаційної точки в кризах. Дальше дає воно масу продукційних засобів і продуктів до розпорядимости загалом через усунення безглузлого люксового марнотрава пануючих тепер класів та їх політичних репрезентантів. Змога, запевнити при помочі суспільної продукції всім членам суспільности існування, яке не лише матеріально зовсім вистарчає і з кожним днем більшає, але також забезпечує їм повне свободне вишколення і примінене їх фізичних і духових здібностей, та змо-

га настала тепер вперве, але вона **настала**.*)

З опанованем продукційних засобів через суспільність усунуено товарову продукцію, а тим самим пановане продукта над продуцентом. Анархія суспільної продукції заміняєть ся пляномірною сьвідомою організацією. Боротьба о істноване устає. Сим доперва виділяєть ся чоловік в певнім змислі оконечно з царства зьвірят, переходить із зьвірячих умовин істнованя в дійсно людські. Обсяг житєвих умовин, окружаючих людей, який доси панував над людьми, попадає тепер під пановане і контролю людей, котрі, стаючи панами свого власного усуспільнення, стають вперве сьвідомими, дійсними панами природи. Закони їх власної суспільної діяльности, що доси стояли супротив них як чужі, природні закони, які панують над ними, приміняють ся тепер людьми з повним знанєм річи, а тим самим опановують ся. Власне усуспільнене людей, яке доси стояло супротив них як примус природи і історії, стає тепер свобідним твором їх рук. Об'єктивні, чужі сили, що панували доси над історією, підпадають тепер під контролю людей. Доперва від тепер люди з повною сьвідомістю самі робити-муть історію, доперва від тепер суспільні причини, пущені ними в рух,

*) Кілька чисел нехай представить хоч в приближеню ту незвичайну експанзивну силу новочасних продукційних засобів, навіть під капіталістичним гнетом. Після обчислень Giffen-а загальна сума багатства великої Британії і Ірляндії виносила в круглих числах:

1814. року — 2.200 мільйонів фунтів штерлінгів.

1865. року — 6.100 мільйонів фунтів штерлінгів.

1875. року — 8.500 мільйонів фунтів штерлінгів.

Щодо знищення продукційних засобів і продуктів підчас кріз, то на другім конгресі німецьких промисловців в Берліні 21. лютого 1878, року загальну шкоду лиш в німецькім залізнім промислі підчас послідного краху обчислено на 455 мільйонів марок.

матимуть переважно і в щораз більшій мірі такі наслідки, яких вони хочуть. Се скок людськості з царства конечности в царство свободи.

На закінчене зберім коротко перебіг нашого розвитку:

I. Середновічна суспільність: Дрібна від'окремлена продукція. Продукційні засоби прикрое-ні до ужитку одиниць, проте первісно-безпомічні, дрібні, а їх наслідки карловаті. Продукція для безпосереднього ужитку чи самого продуцента чи його февдального пана. Лиш там, де продукція перевищує те запотребоване, ви-ставляється та надвижка на продаж і підпадає виміні: товарова продукція отже доперва по-встає, але вже тепер містить в собі в зароді **анар-хію суспільної продукції**.

II. Капіталістична революція. Переміна про-мислу найперше при помочи простої коопера-ції і мануфактури. Концентрація розкинутих до-си продукційних засобів в великих робітнях, а тим самим їх переміна із продукційних засобів: одиниці в продукційні засоби суспільні, пере-міна, яка в загальї не дотикає форми виміни. Ста-рі форми присвоєня остають правосильними. Виступає **капіталіст** і як властитель продукцій-них засобів присвоює собі також продукти і ро-бить їх товарами. Продукція стала суспільним актом, але виміна, а з нею і присвоєне остають індивідуальними актами, актами одиниці: **Су-спільний продукт присвоює собі поодинокий капіталіст**. Се головна притиворічність, від я-кої походять всі інші, що в них живе теперішня суспільність і що їх виказує великий промисл.

А. Відділене продуцента від продукційних за-собів. Засуджене робітника на досмертну нає-мну працю. **Противеньство між пролетаріатом а буржуазією.**

Б. Зростаючий виступ і наслідки законів, що

опановують товарову продукцію. Рознуздана конкуренційна боротьба. **Противорічність між суспільною організацією в одній фабриці, а суспільною анархією в загальній продукції.**

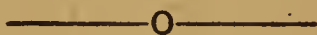
В. З одної сторони досконалене машинерії, вчинене через конкуренцію примусовим законом для кожного поодинокого фабриканта і рівночасне з постійно ростучим увільнюванем робітників зі служби: **промислова резорвова армія.** — З другої сторони безграничне розширене продукції, таксамо примусовий закон конкуренції для кожного фабриканта. — З обох сторін нечуваний розвиток продуктивних сил, надвижка подачі над попитом, надпродукція, переповнене ринків, десятилітні кризи, блудний круговорот: **тут надмір продукційних засобів і продуктів, там надмір робітників без заняття і без засобів до життя; але ті обі підойми продукції і суспільного добробуту не можуть з'єдинити ся, бо капіталістична форма продукції забороняє продуктивним силам функціонувати, продуктам циркулювати, хіба що замінять ся перед тим в капітал, до чого власне недопускає їх власний надмір.** Противорічність зросла до безглуздя: **Спосіб продукції бунтуєть ся против способу виміни..** Буржуазія проявляє нездібність до дальшої управи своїх власних суспільних продуктивних сил.

Г. Самі капіталісти змушені в части признати суспільний характер продуктивних сил. Присвоєне великих продукційних і комунікаційних організацій найперше **акційними товариствами, опісля тростами, а відтак державою.** Буржуазія стає злишньою клясою; всі її суспільні функції сповняють тепер оплачені урядники.

ІІІ. Пролетарська революція, розвязка противорічностей: Пролетаріят загортає публичну власть і силою тої власти обертає суспільні про-

дукційні засоби, що висувають ся з рук буржуазії, в публичну власність. Тим актом освободжає продукційні засоби від їх дотеперішньої капіталістичної марки і надає їх суспільному характерови повну свободу розвитку. Стає можливою суспільна продукція після пляну, означеного з гори. Розвиток продукції чинить анахронізмом дальше істнуванє різних суспільних клас. В міру того, як зникає анархія суспільної продукції, засипає також політичний авторитет держави. Люди, що стали наконець панами свого способу усуспільнення, стають тим самим рівночасно панами природи, панами себе самих — свободними.

Довершити сего діла, що дасть свободу сьвітові, се історична задача новочасного пролетаріату. Розслідити його історичні умовини, а тим самим його характер, і таким чином освідомити покликану до тої акції, а закріпощену тепер класу про умовини і характер її власної акції, се задача теоретичного виразу пролетарського руху, задача наукового соціалізму.

Н. Бахурін.

Що таке соціалізм?

На який край ми тепер не поглянемо — на Німеччину, Францію, Америку чи Росію, — скрізь панує між людьми нерівність: одні люди сидять на спині у других, всім насолоджуються, всім керують; другі люди роблять днями і ночами, живлять ся погано, сплять мало, отяжені лихом і бідой — піддані в усім своїм властителям і правителям.

В великих містах, на головних вулицях гуляє “чиста публіка”: тут все розкіш, що сліпить очі. В ранці рано, коли ще не розвиднюється, вилазять звідкись старухи в лахманах, бліді діти, якісь постаті людей і починають ворухитись в великій сьмітю, з жадністю підбирають відпадки овочів, кавалки паперу і дрантя: се їхня пожива з того вони роблять собі “одежу.” Тут збирають вони паливо..

Де причини такої нерівности?

Вона в тім, що одні люди всім володіють, другі не мають нічого, крім двох рук до праці.

У перших і гроші, і машини, і доми, і земля, все вони захопили в свої руки, на свою власність. У других — нічого.

Суспільність поділена на дві великих класи: класа властителів капіталістів і землевласників і класа робітників пролетарів.

Аби знести ту нерівність, треба відобрати у капіталістів підставу їхньої сили — їх власність; треба позбавити їх володіння фабриками і заводами, машинами і землею та копальнями. Тоді вони не зможуть гнобити робітних людей, тоді вони вже перестануть сидіти на ший робітника. Та що зробити опісля з відобраним у капіталістів добром? Чи поділити все по рівній частині всім? Але сей плян до нічого не здалий: що доброго вийде з того, що один

чоловік одержить одну частину машини, другий другу, третій ще що небудь. Та й як його розділити все по рівній частині — се просто немислима річ.

А опісля: навіть як би все можна було поділити, знов кождий почав би працювати, кождий за себе самого, як дрібний майстер: почав би продавати свої “товари”, відбивати покупця у другого. В кого показалось би сил хоч краплину більше, той почав би вигравати, побіджати. Знов повстали би великі капіталісти, і почалась би стара пісня. Частина властителів зруйнувалась би і знов попалаб на службу до своїх щасливих суперників.

Значить поділ відобраного у капіталістів добра, відобраних средств витвору, **не добрий**. Він знов приводить до нерівності — бо знов збогатяться одні, і збідніють другі. Лишається друге розв'язанє справи. Не ділити, не розпо-рошувати відобраних средств витвору, а передати їх на загальне користуванє, спільно керувати витвором, вести його цілою громадою суспільства, після загального пляну.

Це рішенє зовсім справедливе і вповні можливе. Подивіть ся як тепер цілим витвором керують капіталістичні союзи — трости? Купка великих капіталістів, через своїх уповажнених людей — директорів, управителів і т. д. провадять господарку в цілїм краю, ба навіть за границею, після певного пляну.

Чомуж ціле суспільство само не може того робити? Уявім собі товариство робітників, котрі працюють, як рівні члени одної і тоїж самої спілки. Таким — тільки величезним — товариством працюючих людей і є Соціялізм.

Соціялізм означає суспільний витвір, суспільне володінє всіми средствами витвору, знесене нерівності між людьми, знесене поділу людей

на кляси і перетворене всього людського суспільства в трудовий союз рівних і вільних людей.

Соціалізм визволяє робітників з під власти капіталу і приносить величезні вигоди всьому людству.

Вже одно те, що люди провадити муть своє господарство після загального, спільного пляну приносить величезну користь: тепер через кепську організованість господарки одного, витворюється занадто мало, а другого занадто багато.

Буває, що витворено так багато, що товари лежать і гниють; а купити їх голодний, зубожілий народ теж не встані. Тоді повстає криза, безробітє, росте убожество. За соціалізму того не буде зовсім. Бо наперед буде ся вираховувати як в однім спільнім господарстві, скільки чого треба витворити. Далі як вже все провадить ся після загального пляну, можна буде робить тільки найліпшими машинами. Запроваджувати машини не бояти муть ся як тепер, коли захланний капіталіст, користується таною робочою силою і через те саме не запроваджує нових машин.

Праця найдосконаліїшими машинами, загальний, розумний плян праці, веденє її на широку скалю — все те дасть можливість заощаджувати робочий час, заощаджувати людські сили.

Величезне заощадженє сил буде зроблене при знесеню воєн, затраті сил на армію і флоту, твердинь і гармат. Тепер сотні тисяч, міліони рук працюють для справи знищеня. Того за соціалізму не буде. Та навіть в порівнаню й з теперішніми “мирними” часами скільки можна заощадити сил.

Подивіть ся, яке величезне число сил витра-

чаєть ся на боротьбу кляс, на гнобленє з боку пануючих і на пориви визволення ся з боку пригноблених!

Соціалїзм, котрого робітнича кляса достигне лишень упертою боротьбою знесе кляси, зробить непотрібною **БОРОТЬБУ** між людьми і всі людські сили підуть на боротьбу з ворожими силами **ПРИРОДИ**, аби завоювати її.

Соціалїзм позволить заощадити стільки сил, позволить так улїпшити витвір, що праця із проклятя, що нависло над пригнобленим людством стане потребою здорового і вільного громадянина в соціалістичнім суспільстві.

Пірветь ся золотий ланцух, що приковує робітника до капіталу.

Запанує товариська праця, радісна, щаслива, вільна.

Ту ціль ставить собі робітнича кляса.

Теї ціли вона достигне упертою, тяжкою, кровавою боротьбою.

КОЖДИЙ РОБІТНИК І ФАРМЕР ПОВИНЕН ЧИТАТИ ПЕРЕДОВСІМ СОЦІЯЛІСТИЧНІ ЧАСОПИСІ!

Чому?

Бо соціалістична часопись обговорює кожду подію в краю і в світі лише зі становища інтересів робочого люду.

До найцікавіших соціалістичних часописий в Америці належить

“РОБОЧИЙ НАРОД”

що виходить в Вінніпегу кожного тижня і коштує лише півтора долара річно.

Хто читає “Робочий Народ”, вироблює собі суцільний світогляд і може осудити кожду подію в суспільнім житю.

“РОБОЧИЙ НАРОД” обговорює в цікавий спосіб краєву і державну політику.

“РОБОЧИЙ НАРОД” виступає проти кожного лайдацтва поповнюваного на робочім народі.

“РОБОЧИЙ НАРОД” доносить про робітничий рух на цілім світі, про боротьбу робітничої кляси.

“РОБОЧИЙ НАРОД” учить соціалізму. Хто хоче знати як соціалісти думають про суспільні події, хто хоче навчитися соціалістичної думки, нехай читає передовсім “РОБОЧИЙ НАРОД”

Адреса:

“ROBOTCHYJ NAROD”

Box 3658 Sta. B.

Winnipeg, Man.